ٻارائو ادب

سنڌ جا سپوت

دولهه دريا خان

غلام محمد لاکو

سنڌ ثقافت ۽ سياحت کاتو

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

ٻاراڻو ادب

سنڌ جا سپوت

دولهه دريا خان

غلام محمد لاکو

soorihsindhiadab

سنڌ ثقافت ۽ سياحت کاتو

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

ڇپائيندڙ: سنڌ ثقافت ۽ سياحت کاتو
(حق ۽ واسطا محفوظ)
ڇاپو پهريون ۱۹۹۰
تعداد ۵۰۰۰
قيمت ۰۰-۵ رپيا

Personalities of Sindh
Published by : Department of Culture and Tourism
Government of Sind
Printed by : Azad Communications Karachi.

هي ڪتاب مهتاب اڪبر راشدي سيڪريٽري، سنڌ ثقافت ۽ سياحت کاتي
پاران پڌرو ڪيو ۽ آفتاب ابڙي اسسٽنٽ ڊائريڪٽر ڪلچر (پبليڪيشنس)
جي نگرانيءَ هيٺ آزاد ڪميونيڪيشنز ڪراچي ڇپيو.

ملڻ جو هنڌ
ڊائريڪٽوريٽ آف ڪلچر (پبليڪيشنس)
جناح ڪورٽس، ڊاڪٽر ضياالدين احمد روڊ ڪراچي.
فون - 513334

soorinsindhiadab

پيش لفظ

هن وقت تائين ٻاراڻي ادب تي ايترو توجهه نه ڏنو ويو آهي، جيترو ڏيڻ کپندو هو. ٻاراڻو ادب قومي جاڳرتا ۾ بنيادي حيثيت رکي ٿو. اها هڪ ميچيل حقيقت آهي ته ٻاراڻي عمر ۾ ڪنهن شيءِ کي قبول ڪرڻ جي صلاحيت، وڏي عمر وارن جي ڀيٽ ۾ گهڻي هوندي آهي. ان عمر ۾ ئي ٻارن جي پيڙهه پختي ٿيندي آهي.

ٻاراڻي ادب جي کوٽ کي محسوس ڪندي، اسان ٻارن جي تعليمي ۽ ذهني اوسر لاءِ دلچسپ، اصلاحي، مفيد، معلوماتي، تاريخي ۽ ديني ڪتابن شايع ڪرڻ جو ارادو ڪيو آهي.

معلومات ۽ وندر وارن ڪتابن سان گڏ، اسان جي اها پڻ ڪوشش آهي ته ٻارن کي پنهنجن عظيم سپوتن ۽ انهن جي ڪارنامن کان واقف ڪريون ته جيئن هو اخلاق ۽ ڪردار جي پختگي طرف گامزن ٿي، مستقبل ۾ ڪاميابيون ماڻي سگهن.

ڪتاب، انسان جو بهترين دوست آهي، جيڪو انکي سنئين راهه تي وٺي وڃي ٿو۽ منجهس اخلاق، سچائي، بهادري ۽ بُري ڀلي سمجهه پيدا ڪري ٿو. ٻارن لاءِ ڪتابن جو اهو تحفو ڏيندي سنڌ ثقافت کاتو گهڻي خوشي محسوس ڪري ٿو. اميد اٿئون ته اسان جي هيءَ نماڻي ڪوشش توهان وٽ قبول پوندي.

مهتاب اڪبر راشدي

soorihsindhiadab

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

دولهه دريا خان

تاريخي پس منظر:

سنڌ جي تاريخ پنج هزار سالن تي پکڙيل آهي. موهن جي دڙي ۽ سنڌو سڀيتا جي خاتمي کانپوءِ، هن ملڪ تي آرين اچي قبضو ڪيو. ان طرح ڊگهي عرصي تائين سنڌ تي مختلف قبيلا حڪومت ڪندا رهيا. جنهن وقت هتي عربن جي حڪومت ٿي، ان وقت راجا ڏاهر جو حڪم هلي رهيو هو. هن راجا جو واسطو سنڌ جي آخري برهمڻ گهراڻي سان هو. عربن ۽ سنڌين جون لڙايون ٧١٢ع ۾ ٿيون، جن ۾ سنڌ جو هي آخري هندو راجا ڏاهر مارجي ويو. ان بعد هن ملڪ تي عربن جي حڪومت قائم ٿي ۽ اسلامي قاعدا قانون جاري ٿيا. ان وقت سنڌ ۾ رهندڙ مکيه قبيلا چنا، لاکا، ڀٽي، سمان ۽ سهتا ڏسجن ٿا. هنن قبيلن اسلام قبول ڪيو ۽ مسلمان ٿي ويا هئا. سن ١٠١٠ع ڌاري عربن جي حڪومت ختم ٿي ۽ سنڌ تي سومرن جي مقامي قبيلي جي حڪومت ٿي. سومرن ٽن صدين کان به وڌيڪ وقت حڪم هلايو. ڪيئي ڌارين بادشاهن ۽ قبيلن سنڌ تي حملا ڪيا، پر سومرن جي بادشاهيءَ کي ختم نه ڪري سگهيا. آخر ۾ دهليءَ جي علاؤالدين بادشاهه اسان جي ملڪ تي ڪاهه ڪئي. دودي سومري وڏي دليري، بهادري ۽ همٿ سان مقابلو ڪيو. سوين سنڌي سورمن سان گڏ دودو به، علاؤالدين جي لشڪر سان وڙهندي شهيد ٿي ويو. دودو سومرو اسلامي دور ۾ سنڌ جي تاريخ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

جو پھريون شهيد آهي، جيڪو مشڪل وقت اچڻ تي پنهنجي ملڪ جي بچاءَ ۾ اٿي کڙو ٿيو ۽ لڙائي ڪندي جنگ جي ميدان تي مارجي ويو. دودي جي مزار اڄ بہ بدين جي پرسان روپاھ جي ڦٽل شهر ۾ موجود آهي. سنڌي شهيدن جي تاريخ ۾ دودي کان پوءِ، دولھ دريا خان جو نالو وڏي عزت سان ورتو وڃي ٿو. دريا خان جو تعلق سمن ڄامن جي دور سان هو.

سمن جو قبيلو سنڌ جي نج نسل سمات خاندان ۾ وڏو رتبو رکي ٿو. هي قبيلو عربن جي حملي وقت موجود هو. انهن ٻڌ ڌرم کي ڇڏي اسلام قبول ڪيو ۽ مسلمان ٿي ويا هئا. سومرن جي دور ۾ لشڪر، سپاھ ۽ وڏن عهدن تي، سمن کي بہ کڻيو ويندو هو. سياسي طرح سومرن جي پڇاڙي ٿي تہ سندن جاءِ سمن والاري، ڄام فيروزالدين انڙ هن خاندان جو پهريون بادشاھ هو. ڄام انڙ دهليءَ جي تغلق بادشاهن خلاف زبردست محاذ کڙو ڪيو. ان ريت هو سنڌ ۾ ”سمن جي سلطنت“ ٺاهڻ ۾ ڪامياب ٿي ويو. هي واقعو ١٣٥١ع ۾ ٿي گذريو. ڄام فيروز کان پوءِ صدرالدين شاھ ڄام بابينو ۽ رڪن الدين شاه ڄام تماچي، هڪ ٻئي کانپوءِ سنڌ جا بادشاھ بنيا. هي ٻئي پاڻ ۾ ڀائر هئا ۽ زبردست دلير ۽ وطن دوست حاڪم هئا. ان زماني ۾ بہ دهلي ۽ سنڌ جي وچ ۾ ڇڪتاڻ جاري رهي. آخرڪار هي ويڙھ ١٣٨٨ع ۾ ڄام تماچيءَ جي دور ۾ پوري ٿي. ان بعد سنڌ جا سمان ڄام خود مختيار رهڻ لڳا. ياد رهي تہ سنڌ ۾ نوري ڄام تماچيءَ جو جيڪو قصو مشهور آهي، اهو هن بادشاھ سان واسطو رکي ٿو. سنڌ جي سمن بادشاهن ملڪ ۾ امن امان قائم ڪيو. ٻاهرين ملڪن سان دوستاڻا لاڳاپا پيدا ڪيا. ملڪ ۾ اسلامي قاعدا ۽ قانون لاڳو ڪيا. مسجدون ۽ خانقاهون ٺهرايائون. ڪوٽ ۽ قلعا ٺاهي سنڌ جي بچاءَ کي مضبوط

soorihsindhiadab
www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com
Scanned with CamScanner

ڪيائون. عام ماڻهن جي صورتحال سڌارڻ طرف ڌيان ڏنائون. ان ريت سمن بادشاهن جي باري ۾، تاريخ تمام گهڻي تعريف لکي آهي. سمن ڄامن جي مثالي ۽ پُرسڪون دور جو اوج ڄام نندي تي ٿئي ٿو. سنڌ جو عظيمُ سپهه سالار ۽ شهيد ”دريا خان“ بہ هن بادشاهہ جي زماني ۾ ٿي گذريو. ان ڪري بهتر ٿيندو تہ اسين سڀ کان اول ڄام نندي بابت مختصر ڳالهہ ٻولهہ ڪريون. ان بعد شهيد اعظم دولهہ درياخان جو تفصيلي اڀياس ڪيون.

ڄام نظام الدين:

سلطان نظام الدين ثاني عرف ڄام نندو، هن خاندان جو پندرهون بادشاهہ ٿي گذريو آهي. پاڻ پنهنجي پيءُ ڄام سنجر کان پوءِ ١٤٦١ع ۾ تخت نشين ٿيو. ڄام سنجر حياتيءَ جي آخر ۾ حڪومت جي واڳ ڄام نندي کي ڏني، پاڻ ڀين ڀن پٽن سان گڏ ملڪ گجرات ڏي هليو ويو. سندس انهن پٽن جا نالا معلوم ڪونهن. البت انهن مان هڪ جي پٽ پوءِ سنڌ جي بادشاهيءَ جي دعويٰ ڪئي هئي، جنهن جو ذڪر هيٺ دريا خان جي احوال ۾ ايندو.

سلطان ڄام نظام الدين کي سنڌي ماڻهو پيار وچان ڄام نندو بہ سڏيندا هئا. ڄام نهايت ئي بخت واري وقت سنڌ جو تخت ڌڻي بنيو. ان وقت هر طرف صلح سانت هو. ان وقت سندس آس پاس ۾ نهايت معتبر سياستڪار حڪم هلائي رهيا هئا. انهن بادشاهن کي پنهنجي پنهنجي ملڪ ۾ مڪمل ضابطو حاصل هو. نہ تہ ڪين ڪنهن بغاوت سان منهن ڏيڻو هو ۽ نہ وري انهن مان ڪنهن کي، ٻئي ملڪ تي حملو ڪري قرلت ڪرڻ جو ارادو هو. هندي نندي ڪنڌ ۾ تاريخ اهڙا سٺا واقعا گهٽ بيان ڪيا آهن. ان وقت گجرات

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

تي سلطان محمود بيگڙو بادشاه هو. محمود بيگڙو سنڌ جي ٻارهين بادشاه ڄام جوڻي ثانيءَ جو ڏوهٽو هو. ملتان تي بادشاه حسين لانگاه جو سڪو چالو هو. ڪشمير ۾ سلطان زين العابدين جو حڪم هلي رهيو هو. دهليءَ ۾ بهلول لوڌيءَ جو راڄ هو. هرات ملڪ تي وري حسين بايقرا مرزا جي بادشاهي برقرار هئي. هي سڀ بادشاه هڪ ٻئي جا دوست هئا. ڪين هڪ ٻئي لاءِ وڏي عزت هئي. حقيقت ۾ ڄام نندي سنڌي عوام جي دلين تي راڄ ڪيو. سندس تخت نشيني عالمن، صالحن، سپاهين ۽ رعيت جي رضامندي سان ٿي هئي.

سنڌ توڙي هند جون تاريخون ڄام نندي جي ساراهه ڪندي فخر محسوس ڪن ٿيون. ڄام ايجا بادشاه نه بنيو هو ته اڪثر وقت خانقاهن ۽ مدرسن ۾ گذاريندو هو. هو نهايت وڻندڙ صفتن ۽ سٺن اخلاقن جو مالڪ هو. پاڻ حد درجي جو زاهد ۽ عابد ٿي گذريو. هن سنڌ جو حاڪم ٿيڻ شرط ملڪي سڌاري طرف توجهه ڪيو ۽ سرحدن کي محفوظ ڪرڻ ڏي ڌيان ڏنو. سندس دور ۾ رعيت خوش ۽ ماڻهو آسودا هئا. عالم، عابد، صالح، فقير، امير ۽ سپاهي مطلب ته هر قسم جا ماڻهو هن ڄام جي دور ۾ مطمئن هئا. هڪڙي تاريخدان ڄام نندي جي امن پسنديءَ بابت لکيو آهي ته: هو هر هفتي پنهنجي طبيلي ۾ ويندو هو ۽ گهوڙن جي پيشانيءَ تي هٿ ڦيري چوندو هو ته، اي بختاورؤ! جهاد کان سواءِ اوهان تي سواري نه ڪندس، ڇو ته هر طرف سرحدن تي مسلمان بادشاد آهن. دعا ڪريو ته شرعي سببن کان سواءِ ڪٿي به نه وڃان ۽ نه وري پيو ڪو هتي اچي. متان مسلمانن جو خون ناحق وهي. ان طرح هڪڙي هندستاني تاريخدان ڄام نندي جو ذڪر ڪندي لکيو آهي ته : سنڌ ۾ ته لهيو پر هندستان ۾ پڻ وري ڪو سندس جهڙو مثالي بادشاهي نه ٿيو!

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

ڄام نظام الدين جي دور ۾ سنڌ ملڪ ۾، اسلام جي اشاعت ۽ نبوي سنت جي تمام گهڻي پيروي ٿي. ٻاهرين رياستن سان سٺا تعلقات قائم ڪيا ويا. هاري ۽ پورهيت توڙي ملازم ۽ واپاري خوش حياتي گذاري رهيا هئا. زراعت وڏي ۽ وڻج واپار ۾ واڌارو ٿيو. ڄام صاحب ننگر ٺٽي کي پنهنجي تختگاه طور مقرر ڪيو ۽ شهر جي سونهن ۽ واڌاري لاءِ حڪم جاري ڪيا. هي شهر ٿوري وقت ۾ سڄي دنيا جو مرڪز بڻجي ويو. حڪومت جون آفيسون، ڪوٽ قلعا، حويليون پاڙا، مسجدون، خانقاهون ۽ مندر تعمير ڪري، ٺٽي جي اهميت کي وڌايو ويو. مقامي سنڌي عالمن کان علاوه ايران، هرات ۽ گجرات کان اديب ۽ استاد اچي هت رهيا. مطلب ته تمام ٿوري وقت ۾ ٺٽي هي شهر بغداد ۽ دمشق جي درجي تي پهچي ويو. ڄام ننڍي جي مثالي حڪومت سبب، سنڌ جون سرحدون به ڪشاديون ٿيون. ان دور ۾ ڪيچ کان سبي ۽ لاهري بندر کان اچ تائين، سمن جو سڪو چالو ڏسجي ٿو. هن زماني ۾ سنڌ جو سياسي، معاشي، علمي ۽ فني اوج ڏسڻ ۾ اچي ٿو. ڄام ننڍي جي پنهنجي سڪي جو پتو به پيو آهي. ان ريت هن دور جي مثالي هجڻ ۾ ڪوبه شڪ شبهو باقي نه ٿو رهي.

جنهن وقت ڄام نظام الدين بادشاه بڻيو، ته ان وقت سنڌ ۾ امن امان ڪونه هو ۽ ملڪي سرحدون به محفوظ نه هيون. ان پس منظر ۾ ڄام ڪي بنيادي فيصلا ڪيا. قاعدن ۽ قانون کي سڌاري انهن تي سختيءَ سان عمل ڪرايو ويو. حڪومت جو انتظام ٺيڪ طرح سان هلائڻ لاءِ، وزيرن جي هڪ ڪائونسل پڻ جوڙي وئي. انهن وزيرن سچيءَ دل سان وطن ۽ قوم جي خدمت ڪئي. ڪتابن کي پڙهندي اسان کي ڪجھ نالا ملن ٿا. جي هن بادشاه جي حڪومت ۾ وزير به هئا، ته اهم عهدن تي به ڪم ڪندا هئا.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner
soorihsindhiadab

دلشاد وزير کي بکر تي مقرر ڪيو ويو، جتي پهچي هن امن امان کي بحال ڪيو. هن هڪ ڀيري اچ شهر تي به ڪامياب حملو ڪيو هو. تاريخ ۾ دلشاد جي چڱي تعريف ڪيل آهي. ڄام جي هڪ ٻئي وزير جو نالو لکدير مليو آهي، جو هندو هو. هن کي لکمير يا لکسير پڻ سڏيو ويو آهي. هي وزير هميشه ننڍي سان شيل شڪار تي گڏ رهندو هو. ڪيس ڀيون به اهم ذميداريون سونپيل هيون. وزارتي ٽيم ۾ ديوان چاڱلا جو نالو به ملي ٿو. ڪيس ڪاڇي طرف مقرر ڪيو ويو هو. ڄام ننڍي جي دور ۾ بهادر خان به ٿي گذريو، جنهن کي سرحدي شهر سبي ۾ تي عملدار بنايو ويو هو. حاجي خان، ماڻڪ ۽ سارنگ پٽ درياخان. به هن زماني ۾ مکيه مشير ۽ آفيسر ٿي گذريا آهن. ليڪن هنن سڀني وزيرن ۽ عملدارن ۾ "دريا خان" جو نالو مٿانهين حيثيت رکي ٿو. ڄام ننڍي کيس پنهنجو پٽيلو بنايو هو ۽ مٿس گهڻو اعتبار ٿي ڪيائين. ان ڪري اسين دريا خان کي مختلف روپن ۾، حڪومت جو اڳواڻ ۽ سرواڻ ڏسون ٿا. پاڻ هڪ ئي وقت وزيراعظم، اميرن جو امير ۽ فوج جو اعليٰ سپه سالار ٿي گذريو آهي. هن مختصر تاريخي تمهيد کان پوءِ اسين "دولهه دريا خان" جي سوانح ۽ خدمتن جو تفصيلي اڀياس ڪنداسين.

نالو، لقب ۽ ڪڙم قبيلو:

سنڌ جو هي سورهيه ۽ سدا ملوڪ شهيد "دريا خان" ذات جو ڪير هو، يا وري سندس واسطو ڪهڙي ڪڙم قبيلي سان هو، ان متعلق اسان کي تمام گهٽ ڄاڻ ملي ٿي. اوائلي تاريخي ڪتابن ۾ گمان ڏيکاريل آهي ته هو ذات جو سيد زادو هو. پر جي سيد هو ته ساداتن جي ڪهڙي شاخ سان سندس تعلق هو، ان بابت ڪا به معلومات نه ٿي ملي. هي راءِ بنهه قبول ڪرڻ جهڙي ڪانهي.

soorhsindhiadab

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

ويڄهڙائيءَ واري دور ۾ دريا خان جي باري ۾، هي خيال بہ پيش ٿيو آهي تہ پاڻ، سنڌ جي ٻروچن جي ڪنهن قبيلي جو فرد هو. حقيقت ۾ هي خيال تاريخي طرح درست ڪونهي. هي راءِ ڏيندڙن نالي جي پٺيان "خان" اکر ڏسي پوءِ اهڙو گمان ڪيو آهي. هن ڏس ۾ تين راءِ بہ ملي آهي. جنهن کي ڪتابي هٿي بہ ملي ٿي ۽ سنڌ جي قبيلائي روايتن جي تائيد بہ حاصل ٿئي ٿي. تاريخ طاهريءَ واري لکيو آهي تہ سندس اصل نالو قبولہ هو.پوءِ جڏهن ڄام نندي جو ملازم بڻيو، تڏهن سندس نالو درياخان رکيو ويو. جڏهن ترقي ڪندي وڃي وڏي رتبي کي پهتو، تڏهن مبارڪ خان جو لقب حاصل ڪيائين. هن خيال کي سنڌ جي حسب نسب جي ڄاڻن، تاريخي تورتڪ ۽ ڇنڊڇاڻ ڪان پوءِ هن ريت پيش ڪيو آهي. سنڌ جي هن سدا سورهيہ ۽ امر شهيد جو تعلق قبوليا قبيلي سان هو. سندس نالو ابتدا ۾ توڙي پڇاڙيءَ تائين دريا خان هو. پوءِ جڏهن ترقيءَ جون منزلون طئي ڪندو ويو ۽ ڄام نندو سندس خدمتن مان مطمئن ٿيندو ويو، تڏهن وڏي سوچ ويچار کان پوءِ کيس مبارڪ خان جو لقب پڻ ڏنائين. ياد رهي تہ قبوليا قبيلو نہ رڳو اڄ بہ سنڌ ۾ موجود آهي، پر دريا خان جي جاگير ڳاها طرف پڻ هن ڪرّم جا ماڻهو رهندا اچن ٿا هڪڙي اديب لکيو آهي تہ: دريا خان ۽ مبارڪ خان ٻہ الڳ الڳ شخص آهن. پر اهو درست ڪونهي. هي هڪ ئي تاريخي انسان ٿي گذريو آهي، جنهن جو نالو درياخان ۽ لقب مبارڪ خان هو. هن متعلق ڪنهن بہ شڪ شبهي جي گنجائش ڪانهي.

ڄام نندي جي ملازمت:

ڄام نظام الدين عرف ڄام نندو سن ١٤٦١ع ۾ سنڌ جو بادشاھ بڻيو. ان وقت سنڌ جي سرحدن تي اطمينان واري حالت نہ هئي. ان

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

ڪان علاوه ملڪ جي اندر بہ بدامني ۽ بدنظمي ڏٺي تي. ڄام صاحب وڏي جرئت سان فيصلا ڪيا ۽ قاعدن تي عمل ڪرايو. پاڻ سڄي ملڪ جو دورو ڪيائين. سرحدي شهر ڏٺائين ۽ اتي قلعا ڪوٽ اڏائي سپاهه مقرر ڪيائين. ملڪ جي اندر فسادين کي سخت سزائون ڏنائين، امن امان بحال ڪيائين. جڏهن هر طرف سک سانت بحال ٿيو ۽ ان بابت مطمئن ٿي ويو، تہ پاڻ بہ اڳين ڄامن بادشاهن وانگر سيرسفر ۽ شيل شڪار جو شغل اختيار ڪيائين. اهڙي ئي هڪ شڪار وقت پاڻ دريا خان جو انتخاب ڪري، کيس پنهنجي ملازمت ۾ آندائين. هي قصو هن ريت ٻڌايو ويو آهي تہ:

ڄام نندو تخت تي ويهي لڪي حڪومت تي ويٺو، تڏهن شهر جي ۽ خود بادشاهه جي هر طرف هاڪ ٿي وئي. هر شخص کيس دعائون ڪرڻ لڳو ۽ سندس عدل توڙي انصاف جي چوطرف واکاڻ ٿيڻ لڳي. هڪ ڏينهن ڄام نندو پنهنجي وزير لکدير سان گڏجي شڪار تي روانو ٿيو. لکدير وٽ قبوليو نالي هڪ غلام ڇوڪرو هو، جو خاص پاڻي پيارڻ لاءِ مقرر ڪيو هيائين. چون ٿا تہ اصل ۾ هي سيدزادو هو ۽ ڪٿي قيد ڪيو ويو هو. وزير لکدير کيس اتان آزاد ڪرائي، آڻي اچي پنهنجي ملازمت ۾ رکيو هو. پاڻ هر وقت ان ڇوڪري کي پاڻ سان گڏ رکندو هو.

شڪار ۾ هلندي ڄام نندي کي اچي اڃ تپايو تڏهن پاڻيءَ جي طلب ڪيائين. اتفاق اهڙو ٿيو جو ان وقت بادشاهه جي پاڻي پيارڻ لاءِ مقرر ٿيل ماڻهو موجود نہ هو. ان ڪري وزير لکدير پنهنجي ملازم کي پاڻي پيارڻ لاءِ حڪم ڪيو. هي جيتوڻيڪ اڃا ننڍي عمر جو ڇوڪر هو، پر خداپاڪ وڏي عقل ۽ ڏاهپ سان نوازيو هئس. حڪم ملڻ تي پاڻ پاڻيءَ جو پيالو ڀري آيو ۽ اچي ڄام نندي کي پيش ڪيائين. پر پيالي ۾ ڄاڻي واڻي ڪجھ ڪک وجهي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

انگريز مصنف رچرڊ برٽن لکي آهي. برٽن لکي ٿو تہ دولهي دريا خانءِ جو قصو بہ سنڌين جي زور آزمائي ۽ ملڪ گيريءَ جو هڪ نيم تاريخي داستان آهي. ڪينجهر نالي ڍنڍ جي پرسان هڪ شهر ۾ ڄام نندو حڪومت ڪندو هو. هن بادشاهہ کي پٽاٽو اولاد ڪونہ ٿي ٿيو. ان ڪري پاڻ گود جو هڪ ٻار وٺڻ جو فيصلو ڪيائين. هڪ ڀيري شڪار ڪندي ڏٺائين تہ هڪ ريڍار جو ٻار وڻ هيٺان ستو پيو آهي. پاڻ اتي ويهي ڪلاڪن جا ڪلاڪ ان ٻار کي جاچيندو رهيو. ڏٺائين تہ ٻار جي مٿان ڇانو ئي ڇانو بيٺي آهي. پڪ ٿيس تہ هيءُ غيب جي نشاني آهي ۽ اڳتي هلي هي ٻار وڏيءَ ڳالهہ وارو ٿيندو. تنهنڪري هن کي کڻي گود ۾ ورتائين. مٿس دولهہ دريا خان نالو رکيائين. خان وڏو ٿيندي ئي نالو ڪڍيو. بهادريءَ جا وڏا ڪم ڪيائين. ۽ پوءِ سنڌ جي آس پاس وارا ملڪ بہ فتح ڪيائين.

هن پنهي روايتن تي غور ڪرڻ کان پوءِ ڪي نتيجا ڪڍي سگهجن ٿا. گمان غالب آهي تہ ڄام نندي کي ابتدا ۾ اولاد خاص ڪري پٽاٽو ٻار نہ ٿيندو هو. ان ڪري پاڻ گود جو هڪ نينگر حاصل ڪيائين. هن ڳالهہ کي هن ريت بہ هٿي ملي ٿي، تہ جنهن وقت نظام الدين وفات ڪئي، ان مهل فيروز اڃا ننڍو ۽ بي سمجھ ڇوڪرو هو. ان ڪري حڪومت جو انتظام دريا خان جي حوالي ڪيو هيائين. ڏسجي ٿو تہ فيروز ان وقت ڄائو هو جڏهن ڄام نندو پيرسن ٿي چڪو هو ۽ ان ريت پاڻ دريا خان کي پٽيلو بنائي، سندس ڀرپور تعليم ۽ تربيت ڪيائين، هنن سڀني ڳالهين کان هٿي ڪري ڏسجي ٿو تہ، دريا خان ننڍي هوندي کان ئي عقل ۽ ڏاهپ وارو انسان هو. انڪري تہ سنڌ جي بادشاهہ کيس پنهنجي ملازمت ۾ رکيو. سندس ڀرپور طريقي سان پرورش ڪيائين. جيئن جيئن

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

عمر ۾ وڏو ٿيندو ويو، تيئن تيئن سندس ذهانت ظاهر ٿيندي وئي. درياخان سمن ڄامن جي ملازمت ۾ ڪڏهن گهڙيو ان بابت پوريءَ ريت ڄاڻ نہ ٿي ملي. البت اندازو آهي تہ ١٤٧٥ع ڌاري ڄام نندي، دريا خان کي پنهنجي نظرداريءَ ۾ آندو. ايندڙ ڏهن سالن ۾ پاڻ بادشاهي سکيا ۾ رهيو. آخرڪار مختلف تربيتي توڙي آزمائشي مرحلن مان گذرندي، پاڻ وڃي اعليٰ عهدن کي رسيو. تان جو سندس تدبر، ڏاهپ ۽ بهترين فوجي تربيت جي آزمائش جو وقت اچي ويو.

منگولن سان شاندار معرڪا:

سنڌ جو بادشاهہ ۽ دريا خان جو اعليٰ سرپرست، ڄام نندو هڪ انتهائي طاقتور بادشاهہ هو. مضبوط ۽ طاقتور حاڪم هوندي بہ، پاڻ هميشہ امن واري پاليسيءَ تي گامزن رهيو. هن ڪڏهن بہ جنگ ۽ جهيڙي جي ڳالهہ نہ ڪئي. آس پاس جي بادشاهن سان دوستي قائم ڪيائين. وقت بہ وقت انهن حاڪمن سان تحفن ۽ سوکڙين جي مٽاسٽا پيو ڪندو هو. ان وقت ملڪ سنڌ جون سرحدون محفوظ بہ هيون تہ ڪشاديون بہ ڏسجن ٿيون. ڄام نندي جي دور ۾ سبي سنڌ جو هڪ اهم فوجي، سرحدي ۽ سياسي مرڪز هو. ان زماني ۾ سنڌ جي حڪومت هن شهر تي، بهادر خان کي پنهنجو گورنر ۽ فوجي ڪمانڊر مقرر ڪيو هو. سندس گورنريءَ جي وقت ۾، سنڌ جي تاريخ جو هڪ نهايت اهم خوني واقعو ٿي گذريو آهي.

ان دور ۾ هرات جي ملڪ تي حسين بايقرا مرزا بادشاهي ڪندو هو. قنڌار جو شهر بہ هن جي تابع هو، جتي سندس پاران امير ذوالنون ارغون مقرر ٿيل هو. هي امير نهايت سرڪش هو. ڪيس هر وقت هي خيال هوندو هو تہ، ڪو ملڪ فتح ڪري، حسين مرزا وٽ

soorhsindhiadab
www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

سرخرو ٿئي. ان کان علاوه ڪيس هي بہ خيال رهندو هو تہ، متان اسان کي هتان بي دخل ٿيڻو پوي، انڪري امير ذوالنون سنڌ جي پرامن ملڪ تي حملي ڪرڻ جي رٿا جوڙي. ان وقت قنڌار جي ڪن واپاين ذوالنون جا ڪن ڀريا. انهن رپورٽون ڏنيون تہ سبي شهر جي آس پاس سنڌي ماڻهو، اسان جن واپاري قافلن کي ڦريندا رهن ٿا. هنن اطلاعن جي آڙ وٺي ارغون گورنر، پنهنجي پٽ شاه بيگ کي وڏو لشڪر ڏئي، سنڌ تي ڪاھ ڪرڻ لاءِ روانو ڪيو. سنڌ لشڪر ۽ ارغون جي سپاھ ۾ ۱۴۸۵ع ۾ جنگ ڇڙي پئي. هي لڙائي پورا ٻہ سال جاري رهي. سمن جي لشڪر سرڏڙ جي بازي لڳائي ڇڏي. سوين ڪونڌر ڪُسي ويا. ان هوندي بہ بهادر خان شڪست کائي اچي سنڌ جي تختگاه کان نڪتو. هي واقعو ۱۴۸۷ع ۾ ٿي گذريو. شاه بيگ ارغون سبي شهر تي قبضو ڪيو. ان بعد هن شهر تي پنهنجي ڀاءُ ابوالمحمد مرزا عرف سلطان محمد کي گورنر بنائي، شاه بيگ ارغون پاڻ قنڌار ڏي موٽي ويو.

طاقت ۽ سوڀ جي نشي ۽ غرور ۾ اچي، منگولن هن واقعي بابت هڪ اطلاع نامو جاري ڪيو. هن پڌرنامي ۾ سنڌين کي جي امن پسند مسلمان هئا ۽ ڪنهن طرف بہ اڳرائي نہ ٿي ڪيائون، تن کي هندو ۽ ڪافر سڏيو ويو هو. اطلاع نامي جون ڪجھ سٽون هن ريت آهن.

”تازو هن دور ۾ واپاري ٽولن، جنهن جو واپاري سلسلي ۾ سنڌ جي علائقي ۾، جيڪو اسان جي حدن جي ڀرسان آهي اچ وڃ جو سلسلو قائم هو، دربار ۾ اچي فرياد داخل ڪيو تہ اسلام دشمن جي هڪ جماعت جيڪا صاحب سلطنت آهي، سا مسافرن تي ظلم ڪري ٿي ۽ هر وقت کين لٽيندي ۽ ڦريندي رهي ٿي. اهو معلوم ڪري اسان کي ڏاڍو ڏک پهتو، ان ڪري هڪ وڏو

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

لشڪر تيار ڪري حملي لاءِ ان ملڪ تي چاڙهيو ويو...

راتاهي لاءِ جيئن ئي هو نڪتا، تہ اسان جي فوج کي خبر پئجي وئي ۽ فوج تيار ٿي مقابلي لاءِ نڪري آئي. صبح تائين ٻئي فوجون اچي منهن مقابل ٿيون. اسلامي فوج انهن بدبخت هندن جي لاشن جا ڍير لڳائي ڇڏيا. خدا تعاليٰ جي فضل ۽ ڪرم سان فتح عظيم حاصل ٿي، جنهن صورت ۾ هيءُ خبر سيني سوچيندڙن لاءِ سٺي آهي، انڪري هن پڌرنامي ذريعي ان کي چئني طرفن پهچائجي ٿو.“

سنڌ جو بادشاهہ ۽ دريا خان جو مربي پيءُ ڄام نندو تہ هڪ امن پسند ماڻهو هو، پر جڏهن صورتحال ان حد تائين خطرناڪ ٿي وئي هئي. دشمن علائقا قبائلي للڪاري رهيو هو. ان کان وڌيڪ تہ سنڌي مسلمان انتهائي سادا ۽ صاف دل انسان هئا، انهن کي حملي آورن هندو ۽ ڪافر پئي سڏيو، تڏهن ماٺ ڪري ويهڻ وڏي بزدلي ليکي ويجي ها. سبي ۽ ملڪ جي اترين اولاهين سرحد بابت، ڄام نندي پوري پوري معلومات حاصل ڪري ورتي. تڏهن پاڻ انتهائي سخت قدم کڻڻ جو فيصلو ڪيائين.

حقيقت ۾ واپاري قافلن جي ڦُر تہ هڪ بهانو هو. اصل ۾ ارغونن کي سنڌ طرف وڌڻ جي پور پوري نيت هئي. پس منظر ۾ ڄام نندي وزيرن جي ڪائونسل سڏائي انهن سان مشورا ڪيا. سنڌي مشاهيرن سان صلاح مصلحت ڪئي. اميرن ۽ فوجي عملدارن سان خيالن جي ڏي وٺ ڪئي. آخر ڪار ارغونن کي سيکت ڏيڻ ۽ سنڌ جي وچايل علائقن جي واپسيءَ لاءِ ڪي اهم فيصلا ڪيا ويا. دريا خان کي سپہ سالار مقرر ڪري، هڪ وڏي لشڪر سان هن اهم ۽ مکيہ فوجي مهم تي موڪليو ويو. حقيقت ۾ دريا خان جي جنگي تربيت ۽ اعليٰ فوجي مهارت جي، هي پهرين وڏي آزمائش ڏسجي ٿي. دريا خان سبيءَ جي آس پاس پهچي، علائقي جي جاگرافيءَ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

بابت ڄاڻ حاصل ڪئي. بولان لڪ جي چوڪير فوجي چونڪين جي باري ۾ پاڻ کي باخبر ڪيو. سبي ۽ شال ۾ رهندڙ قومن ۽ قبيلن متعلق معلومات حاصل ڪري، مکيه سردارن ۽ اميرن سان جنگ بابت صلاحون ڪيون. ان طرح سنڌ جي هن نوجوان سپهه سالار وڏي رٿا، حڪمت عملي ۽ عقل منديءَ سان ارغونن خلاف جنگ ڇيڙي ڇڏي. ارغونن جي ليڊر ابوالمحمد مرزا ۽ سنڌي لشڪر ۾ فيصلا ڪن لڙائي ۱۴۹۰ع ۾ ٿي گذري. دريا خان جي ڪوشش آخرڪار رنگ لاتو. ارغونن کي عظيم شڪست ملي. شهر سبيءَ تي سنڌ جي حاڪم جو اختيار بحال ٿي ويو. ان کان علاوه ابوالمحمد مرزا عرف سلطان محمد پڻ قتل ٿي ويو. ياد رهي تہ هي ماٺهو ارغونن پاران سبيءَ جو حاڪم مقرر ڪيل هو. پاڻ شاه بيگ ارغون جو ڀاءُ هو، جنهن گهڻو پوءِ سنڌ جي سمن جي سلطنت کي ختم ڪيو هو.

دريا خان هن وڏي سوڀ حاصل ڪرڻ بعد بہ فتوحات جو سلسلو جاري رکيو. هن اڳتي وڏي دشمن کان بولان لڪ جو قبضو بہ ورتو. اتي پنهنجا عملدار ۽ سپاهي مقرر ڪري، مطمئن ٿي واپس سنڌ جي تختگاه ڏي روانو ٿيو. دارالحڪومت ڏانهن ايندي درياخان بکر ۽ سيوهڻ کان ٿيندو، اتان جي صورتحال بابت معلومات وٺندو فاتحانہ انداز ۾ تختگاه ۾ پهتو. جيسين ڄام نندو زنده هو، ارغونن يا منگولن وري سنڌ جي ڪنهن علائقي يا شهر تي حملو نہ ڪيو.

دريا خان جو رتبو وڌي ٿو:

دريا خان سن ۱۴۹۰ع ۾ منگولن سان شاندار معرڪا ڪري، فاتحانہ انداز سان اچي سنڌ جي تختگاه وٽ پهتو. اهڙي مثالي ۽ ڪامياب سوڀ حاصل ڪرڻ ڪري، ڄام نندي جو ڳاٽ فخر

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

ڪان اوچو ٿي ويو. بلاشڪ سنڌ جي ڄام جو فخر ڪرڻ هر لحاظ سان جائز هو، ڇو ته دريا خان جي چونڊ ڪري ڪيس پاڻ ئي سنڌ سرڪار ۾ وڏو رتبو ڏنو هيائين. سندس انتخاب هر طرح سان جائز ۽ درست ثابت ٿيو هو. هن سورهيه انسان جي سٺي تربيت ۽ سکيا ٿي، جنهن ڪري سندس سياسي دورانديشي ۽ فوجي ڏانوَ ۾ وڌيڪ اضافو ٿيو.

هن تاريخي سوڀ سان ڄام نظام الدين ۽ سنڌ ملڪ جو ناماچار ته ٿيو، پر ان سان گڏ خود دريا خان جو مانُ ۽ مرتبو به وڌي ويو. هن شاندار ڪاميابيءَ کي تاريخن ۾ به لکيو ويو، ته عوامي زبان تي به هي حقيقت پڌري ٿيڻ لڳي. اديبن ۽ لوڪ ڪهاوتون ڪٿندڙن هن فتح کي سبي نه، پر خود قنڌار جي سوڀ ڪري پيش ڪيو. ان متعلق هڪڙي انگريز اديب لکيو آهي ته: هن گهڻا بهادريءَ جا ڪم ڪيا ۽ سنڌ جي چوطرف ملڪ فتح ڪيا. آخرڪار قنڌار وٺڻ جو ارادو ڪيائين ۽ ان ۾ پڻ ڪامياب ٿيو. سچي واٽ تي باهين جا مچ ٻارائي ڇڏيائين ته جيئن سندس ماٽيلي والد کي هن فتح جي خبر پوي. ان تاريخي واقعي سبب سنڌي ماڻهن زبردست خوشي ڪئي.

هن سوڀ جي پس منظر ۾ دريا خان جي هر طرف واڪاڻ ٿيڻ لڳي. ان متعلق مير طاهر محمد پنهنجي ڪتاب ۾ لکيو آهي ته: هن پنهنجي تدبر سان ملتان کان ڪري ڪيچ، قنڌار، مڪران ۽ ڪڇ جي سرحدن تائين سمورا علائقا، ڄام نندي جي حڪومت ۾ داخل ڪري ڇڏيا هئا. اڌ رات جو سندس ڪوبه ماڻهو ڪنهن ڪم ڪار سبب، انهن صوبن ڏي ويندو هو ته، راڄ توڙي وڏيرا سندس حڪم اکين تي رکي سيڪجهه ڪرڻ لاءِ تيار ٿي ويندا هئا.

دريا خان جي اعليٰ فوجي ڪاميابين، شاندار سياسي سوچ، تدبر ۽ ڏاهپ جي مثالي ڪارنامن کان متاثر ٿي، آخرڪار ڄام نندي

soorihsindhiadab
www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

ڪيس حڪومت ۾ مٿانهين درجي تي پهچايو. ان طرح ڪسي امير الامراءَ، وزيراعظم، ڪمانڊرانچيف ۽ خان الاعظم جا عهدا ۽ لقب ڏنا ويا. اهو ئي موقعو هو جو ڄام دريا خان کي پنهنجو پٽيلو ٻه سڏيو، جوهن کي گود جي ٻارجي حيثيت ۾ نپايو ۽ وڏو ڪيو هيائين.

مڪليءَ تي مقبري جي اڏاوت:

ان سال جڏهن دريا خان عظيم الشان ڪاميابين کان پوءِ، سنڌ جي درٻار ۾ سڀ کان مٿانهون درجو ۽ رتبو حاصل ڪيو، تڏهن ڪيس مڪليءَ تي پنهنجي آخرين آرامگاه ٺهرائڻ جو خيال دل ۾ آيو. پهريان سمان بادشاه پير پٺي تي پنهنجا عزيز دفن ڪندا هئا. ليڪن ڄام تماچيءَ پنهنجي دور ۾، شيخ حماد جي حڪم تي مڪليءَ کي قبرستان طور چونڊيو. شيخ جي راضپي لاءِ اتي هڪ مسجد جوڙي وئي. ان بعد خانقاهون ۽ حجرا جوڙيا ويا. سمن ڄامن ٻه اتي پنهنجا مقبرا ٺاهڻ شروع ڪيا. ان کان علاوه خود شيخ حماد ۽ عيسيٰ لنگوٽيءَ جا دفن گاه ٻه اتي اڏيا ويا. سمن جا مقبرا يا وري ڪي ٻيون تعميرات مڪلي ٽڪر جي ٻنهي اترئين ڇيڙي تي ڪيون ويون، جي اڄ سوڌو خسته حالت ۾ موجود آهن. دريا خان جي سرپرست اعليٰ ۽ والد ڄام نظام الدين جو مقبرو ٻه هت ڏسجي ٿو. هن مقبري جي سر اوله ۾ ڪجھ مفاصلي تي، ڳاڙهي پٿر جو هڪ سهڻو ۽ تاريخي ڪوٽ آهي. جنهن ۾ اندر دريا خان جي مزار موجود آهي. بنيادي طرح هن تاريخي تعميرات جو ڪم، دريا خان خود ڪرايو هو، جڏهن پاڻ منگولن تي مثالي سوڀ پائي آيو هو. هت لڳل هڪ عربي ڪتبو مقام جي اڏاوت واري سال کان سواءِ، سنڌس منگولن تي پاتل شاندار سوڀ جي پڌرائي ٻه ڪري ٿو. دريا خان جي مدفن گاه جو ڪجھ وڌيڪ ذڪر هيٺ ڪيو

soorhsindhiadab

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

ويندو. هي اڏاوتون ۽ رٿائون ۱۴۹۰ع ۾ عمل ۾ آيون هيون.

شادي:

دريا خان جي عشق معاشقي ۽ شاديءَ جو قصو بہ ڪتابن ۾ محفوظ آهي. سندس عشق همون نالي ڇوڪريءَ سان ٿيو جا ذات جي راڻوڙ ڇئي ويچي ٿي. سندس پيءُ جو نالو ٻالو هو ۽ چاچن جا نالا ڪوڙو ۽ پيروز هئا. ان وقت راڻوڙن جو قبيلو ٿرپارڪر جي ضلعي ۾ جهڏي ڳڍار طرف رهندو هو. ڪين هن علائقي ۾ وڏيون جاگيرون مليل هيون ۽ پاڻ ان پرڳڻي جا سردار بہ ڏسجن ٿا. دريا خان ڪنهن فوجي مهم تي سنڌ جي اوبر واري سرحد ڏي ويو هو. اتان موٽندي پاڻ اچي هڪ تلاءَ تي پهتو. هي تلاءُ "همون تلاءُ" سڏبو هو، جنهن جا آثار اڄ بہ جهڏي ڳڍار طرف موجود آهن. جنهن وقت دريا خان هن تلاءَ تي پهتو، ان وقت خوبصورت نوجوان همونءَ نالي هڪ ڇوڪري، پنهنجي ساهيڙين سان گڏ وهنجي رهي هئي. سندس ڪپڙا تلاءُ جي ڪناري تي پيا هئا. دريا خان ۽ همون نندي هوندي کان هڪ ٻئي جا واقف ڪار هئا، انڪري ٻنهي ۾ آزادانہ گفتگو ٿي. نيٺ همون کيس طعنو ڏيندي چيو تہ، تون آخر اسان کي ڇا ٿو ڪري سگهين؟ ان تي دريا خان وراڻيو تہ، هاڻي آءٌ تو سان ضرور شادي ڪندس. دريا خان موٽي اچي سچي سربرستي ڳالھ ڄام نندي سان ڪئي ۽ پنهنجي شادي همونءَ سان ڪرائڻ لاءِ زور ڀريو. پلا ڄام نندو ڪيئن ٿي پنهنجي پياري پٽ جي ڳالھ کي ٽاري سگهيو. آخر ڪار ڄام کي هن مسئلي حل ڪرڻ ۾ ڪاميابي حاصل ٿي. همون ۽ دريا خان جي شادي ڌام ڌوم سان ٿي. جنهن جا قصا ۽ افسانہ اڄ سوڌو مشهور آهن.

soorihsindhiadab

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

دريا خان جي شادي پنهنجي پسند تي ٿي وئي، پر پوءِ بہ همونءَ کي ماڻ لاءِ کيس وڏين آزمائشن ۽ امتحانن مان گذرڻو پيو، جن سيني مرحلن مان هو ڪامياب ٿي ويو. اصل ۾ هن شاديءَ سبب درياخان ۽ ڄام نندي جي راڻيءَ ۾ وڏي دشمني پيدا ٿي پئي. راڻي پنهنجي ڀاءُ سان همونءَ جي شادي ڪرڻ گهري ٿي جا نہ ٿي سگهي هئي. ڄام جي وفات ڪان پوءِ ارغونن حملو ڪري، درياخان کي شهيد ڪيو، تڏهن بہ راڻيءَ سندن مدد ڪري، هن سورهيہ کي مارايو هو.

دريا خان جي عشق يا شاديءَ بابت ٿوري ڦيرڦار سان برٿن بہ لکيو آهي. هت ان لکت کي مختصر سڌار ڪان پوءِ پيش ڪجي ٿو. دريا خان شاندار سويون ماڻي موٽي آيو. تڏهن پاڻ سولنگين جي قبيلي مان سڱ وٺڻ جو ارادو ڪيائين. پر هن اها ڳالھ قبول نہ ڪئي. اهو بهانو ڪيائون تہ اسان وٽ هن جي لائق سڱ ڪونهي. ان ڳالھ تي دريا خان کي گهڻي ڪاوڙ لڳي. آخر ڪار انهيءَ تڪرار ۾ سولنگين جا ڪيئي ماڻهو مارجي ويا. قوم جي سردار هڪ پيرسن مائي هئي جا اتفاق سان بچي وئي. هن قسم کنيو تہ جيسين ويز نہ وٺنديس ايسين سک نہ ويهنديس. سو وئي قنڌار ارغونن کان لشڪر وٺڻ. نيٺ ارغونن جي مدد سان چڱا ماڻهو گڏ ڪري، پنهنجي ملڪ ۾ موٽي آئي ۽ خان سان لڙائي ڪري کيس شهيد ڪرائي ڇڏيائين.

حويلي ۽ ڪوٽ جي اڏاوت:

ڄام نندي جي حڪومت تائين سمن ڄامن جو تختگاه "ساموئي" نالي وارو شهر هو. هي شهر بہ سمن بادشاهن حڪومت جي شروعاتي دور ۾ اڏايو هو. ليڪن ١٤٩٥ع ڌاري ڄام نندي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

ساموئي کي چڏي ”ٺٽي“ کي پنهنجو تختگاه مقرر ڪيو. ان دور جي حوالي سان هر ماڻهوءَ ٺٽي ننگر جي نيڪي ڪئي آهي. هڪڙي قديم ۽ گمنام سنڌي شاعر شهر جي تعريف هن ريت ڪئي آهي.

جڏ ٺٽي تي ناھ ڪيو، اڏيو ٿي ملتاڻ
سؤ سهيلين ساڻ، مون مٽي ڪنئي مٿي تي.

ان ريت هن شهر جي نئين اڏاوت جو سهرو بہ ڄام نظام الدين جي سر تي آهي. هن هڪ اهڙي شهر کي وڏائڻ تي چاهيو، جتي هميشہ سک ۽ سانت هجي. شهر جي رٿابندي ڪندي ڪاريگرن ۽ هنرمندن سان مشورا ڪيا ويا. چؤطرف ننڍيا وڏا، پڪا ۽ سهڻا گهر جوڙي شهر کي سينگاريو ويو. مهمان خانہ ۽ اوطاقون الڳ اڏيون ويون. اڏاوت کان هٽي ڪري بہ ٺٽو ننگر هڪ ڀاڳ وارو شهر ثابت ٿيو. چون ٿا تہ ان دور ۾ ڪنهن بہ شهريءَ کي ڏک نہ ڏٺو هو. هر هڪ جو ڪمائيندو هو ان تي خوش رهي گذران ڪندو هو، ۽ خدا جو شڪر ادا ڪندو هو. ٺٽي جي نئين اڏاوت وقت ڄامن پنهنجي حويلين جي حد بندي ڪرائي. اميرن ۽ وزيرن لاءِ پاڙا مقرر ڪيا. ڪاريگرن ۽ ڪمين کي وسايو. عملدارن ۽ استادن لاءِ شهر جو هڪ حصو مقرر ڪيو.

ان سمي دريا خان بہ پنهنجو ڪوٽ ۽ حويلي اڏائڻ جو فيصلو ڪيو. ان وقت ۾ ٺٽي جوشهر موجوده بستيءَ جي اولھ ۽ ڏکڻ ۾ ٺاهيو ويو هو. شهر جي مٿان پا تہ درياه جي برانچ وهندي هئي، يا وري ڪا نهر وهندي هئي. ان طرح مڪلي ٽڪري ۽ نهر جي وچ م دريا خان پنهنجي لاءِ پلاٽ حاصل ڪيو. هن پلاٽ تي پاڻ هڪ مضبوط قلعو اڏايائين ۽ ان جي اندر هڪ خوبصورت حويلي پڻ ٺهرايائين. هي ڪوٽ ۽ گهر هو جتي پوءِ دريا خان پنهنجي شهادت

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

تائين رهندو آيو. پوءِ هن علائقي ۾ دريا خان پنهنجي حويلي ۽ ڪوٽ جي نسبت سان هڪ مستقل نهر کوٽائي. ان ڪري لاڙ جو گهڻو حصو سرسبز ۽ آباد ٿي ويو. اڄ کان اڌ صدي اڳ تائين بہ تاريخ جي ڄاڻن دريا خان جو گهر ۽ ڪوٽ موجود ڏٺو هو. اڄ ننگر ٺٽي جي صديون اڳ واري بيهڪ گم ٿي وئي آهي. ان ڪري اسين جي هاڻي دريا خان جي رهائشي ماڳ مڪان بابت، معلومات حاصل ڪريون تہ پوءِ اها هن ريت بيهندي؛ مڪلي ٽڪريءَ جي عيدگاه جي اوڀارئين طرف واري علائقي ڪي دريا خان جو ٽڪر سڏبو هو، جو تہ سندس لهرايل ڪوٽ ۽ حويلي ان هنڌ تي اڏيل هئا. اهي ڏاڪا جي عيدگاه طرف وڃن ٿا، سي ڪوٽ جي اترئين پٽ واري طرف واقع آهن. جيتوڻيڪ اهي ڏاڪا هاڻي برباد ٿي ويا آهن، تڏهن بہ انهن جا نشان اڃا ڏسي سگهجن ٿا.

دريا خان جو اوج:

مهدي جونپوريءَ کان پوءِ واري دور ۾ ٿر ۽ پارڪر توڙي ڪڇ طرف جنگيون لڳيون. ليڪن انهن ۾ دريا خان جي ڪردار بابت اسانکي ڪابہ خبر نہ ٿي پوي. پوءِ بہ پڪ آهي تہ سنڌ جي هن عظيم سپہ سالار انهن لڙاين ۾ ضرور حصو ورتو هوندو. ابتدا ۾ ڄام نظام الدين کي ڪوبہ اولاد نہ ٿيندو هو. اهو ئي سبب آهي جو پاڻ دريا خان کي گود جي پار جي حيثيت نپائي وڏو ڪيو هئائين. ڏسجي ٿو تہ ڄام نظام الدين کي پيريءَ ۾ هڪ پٽ ڄائو هو، جنهن جو نالو فيروز الدين آهي. ڄام فيروز جي ماءُ مدينہ هئي، جنهن جو تعلق ماڇي قبيلي سان چيو وڃي ٿو. ڄام نندي اليتاليہ سال سنڌ تي بادشاهي ڪئي. سندس وفات نهايت ئي وڏي عمر ۾ سن ١٥٠٨ع ۾ ٿي. ان کان اڳ سندس ڪيئي همعصر ۽ دوست بادشاه

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

پڻ فوت ٿي چڪا هئا. ڄام ننڊي جي وفات وقت تخت جو اصل وارث ۽ ولي عهد ڄام فيروز اڃا ننڍي عمر جو ڇوڪرو هو. ايئن ٿو ڏسجي تہ ان وقت دريا خان اڪيلو ماڻهو هو، جيڪو سياسي ۽ فوجي لحاظ کان پختي ذهن وارو انسان هو. زماني جون هيٺاهيون ۽ مٿانهيون ڏسندي هو انتهائي تجربيڪار انسان ٿي چڪو هو. پاڻ سلطنت جي قاعدن قانون جو ڄاڻو هو. سنڌ جي تاريخي ورثي بابت کيس پوري پوري ڄاڻ حاصل هئي. سنڌ جي سرحدي صورتحال بابت کيس مڪمل معلومات هئي. ان کان علاوه ننڍي ڪنڌ ۾ ايندڙ تبديلين تي پڻ سندس سٺي نگاه هئي. وچ ايشيا، ڪابل ۽ قنڌار ۾ جي هيرا ڦيريون ٿي رهيون هيون، انهن بابت دريا خان کان وڌيڪ ڄاڻ رکندڙ ٻيو ڪوبہ ماڻهو دربار ۾ موجود نہ هو. ان کان اڳ پاڻ قنڌاري ارغونن سان معرڪا بہ ڪري چڪو هو.

جڏهن ڄام ننڊي جي وفات جو وقت ويجهو آيو، تہ پاڻ وڏي سوچ ويچار کان پوءِ، سنڌ جي خودمختيار سلطنت کي قائم رکڻ لاءِ ڪي فيصلا ڪيائين. هنن فيصلن موجب فيروز نئون بادشاه بنيو، پر حڪومتي ڪاروبار جي اصل واڳ دريا خان جي هٿ ۾ ڏني وئي. ان کان علاوه ڄام ننڊي پنهنجو اهل وعيال بہ دريا خان جي سرپرستيءَ ۾ ڏئي ڇڏيو. کيس ڄام فيروز جي گهٽي پارت ڪئي وئي جيڪو اڃا نوجوان ڇوڪرو هو. ان طرح سنڌ جو هي هر دلعزيز بادشاه فوت ٿيندي، مملڪت سنڌ کي انتهائي تجربيڪار ۽ مضبوط ماڻهوءَ جي هٿ ۾ ڏيندي، پاڻ هي جهان ڇڏي هليو ويو. حقيقت ۾ دريا خان جي سياسي توڙي فوجي مانَ مرتبي جي اوج جو هي زمانو ڏسجي ٿو. سنڌي زبان ۾ هڪ مثل مشهور آهي تہ: هر ڪمال کي زوال اچي ٿو. ان طرح ڪجھ سالن کان پوءِ دريا خان جو ڪردار بہ ختم ٿيڻ شروع ٿي ويو.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

سنڌ جي درٻار کان علحدگي:

جنهن وقت ڄام نندو فوت ٿيو، تڏهن ڄام فيروز تخت تي ويٺو. دريا خان وزيراعظم طور حڪومت جي واڳ ورتي. سنڌ جي هر مسئلي جي چيڙي نبيري سندس هٿ ۾ هئي. ان وقت گجرات ملڪ ۾ تڪيل جلاوطن سنڌي شهزادي ڄام صلاح الدين به حڪومت جي دعويٰ ڪئي. بادشاهه مظفر گجراتيءَ جي زال، ڄام صلاح الدين به ڄام فيروز جي سوٽ هئي. گجرات جو لشڪر وٺي صلاح الدين سنڌ تي حملو ڪيو. ليڪن درياخان جي دانائيءَ سان معاملو ختم ٿي ويو. حقيقت ۾ سنڌ جي عظمت جو دور هاڻي پورو ٿي چڪو هو. سمن جي سلطنت پنهنجي پڇاڙيءَ ڪي پهچي رهي هئي. خود دريا خان جو عمل دخل به هاڻي اچي ختم ٿيو هو. ڄام فيروز جيئن جيئن عمر ۾ وڏو ٿيندو ويو، تيئن تيئن دريا خان کان به دور ٿيندو ويو. هن ڪي نوان ملازم رکيا جي نهايت ئي ڪم ظرف هئا. اهي هر وقت پيا سندس ڪن ڀريندا هئا. ڪيس چوندا هئا ته ملڪ جا مڙئي راڄدار ۽ عملدار ته دريا خان جي چٺي آڪي ۾ آهن. توکي ته ڪير ليکي به ڪونه ٿو. خلق ته ايئن ٿي سمجهي ٿي ته ڄام نندي کان پوءِ، تخت ۽ تاج جو اصل مالڪ خود دريا خان آهي. ان ڪري هر هنڌ سندس ڳالهيون پيون ڳائجن. جيسين تون پاڻ ملڪ هٿ نه ڪندين، ڪير به تنهنجي حڪم جي پوئواري نه ڪندو. بدبخت فيروز ڪي نالائق ملازمن ۽ ڪڙم قبيلي وارن به ڀڙڪايو. هن سڄي چرت ۾ فيروز جي ماءُ جو به وڏو هٿ هو. مٿس زور ڀريو ويو ته دريا خان کي معذور ڪري ڪانئس سمورا اختيار کسيا وڃن. ان طرح ڪيس گمناميءَ جي اوڙاهه ۾ اڇلايو وڃي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

ان مقصد هيٺ ڄام فيروز قدم کڻڻ شروع ڪري ڏنا. پوءِ ته لاهي پاهي پاڻ دريا خان جي پٺيان پئجي ويو. فيروز جيئن ئي دريا خان کي ڪمزور ڪري خود مختيار بڻيو، تيئن ئي عيش عشرت ڪي لڳي ويو. هاڻي فيروز اڪثر وقت حرم ۾ رهڻ لڳو. ڪڏهن ڪڏهن دربار ۾ ايندو هو ته به، مخنثن ۽ مسخرن جي گهيري ۾ رهندو هو. ڪڏهن به ڪنهن داناءَ يا مدبر کان ملڪ بابت معلومات نه ورتائين. سمان ۽ خاصخيلي جي بادشاهه کي ويجهو هوندا هئا، هر وقت شهرين تي ظلم ڪندا رهندا هئا. دريا خان کين روڪيندو هو ته سندس بي عزتي ڪندا هئا. ان مرحلي تي استعفا ڏئي، دريا خان پنهنجي جاگير ڳاها طرف هليو ويو. هي شهر سيوهڻ جي آس پاس اڄ به موجود آهي. هي واقعو ١٥١٢ع ۾ ٿي گذريو. ان جو مطلب ته ڄام نندي جي وفات کان صرف چار سال پوءِ، دريا خان جو اثر ختم ڪري ڪيس سنڌ جي حڪومت کان بيدخل ٿيڻ تي مجبور ڪيو ويو.

دريا خان پنهنجي جاگير ۾:

دريا خان استعفا ڏئي حڪومت جا سڀ عهدا ڇڏي، سن ١٥١٢ع ۾ ٺٽي مان نڪري اچي پنهنجي جاگير ۾ ڳوٺ ڪي وسايو. هي ڳوٺ "ڳاها" جي نالي سان، اڄ سوڍو سيوهڻ جي اولهه اتر ۾، ايڪيهنميلن تي واقع آهي. هن ئي دور ۾ ڏسجي ٿو ته ڳاها هڪ اهم علمي مرڪز بڻجي ويو. اصفهان کان مخدوم عبدالعزيز ابهري ۽ سندس ٻه پٽ مولانا اثيرالدن ۽ مولانا محمد اچي سنڌ پهتا. هي بزرگ پنهنجي دور جا مشهور محدث ۽ ديني عالم ٿي گذريا آهن. هنن عالمن سڳورن دريا خان جي دعوت قبول ڪئي ۽ ڳاها ۾ رهائش پذير ٿي ديني خدمتن ۾ مشغول ٿي ويا. ڄام نندي وانگر دريا خان

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

ٻـ عالمن، اديبن ۽ درويشن جي گهڻي خدمت ڪندڙ هو. مخدوم عبدالعزيز ڳاها ۾ مدرسو کولي، سوين شاگردن کي ديني خواه دنيوي علم پڙهايا. سندس مزار اڄ سوڏو ڳاها ۾ موجود آهي. ڳاها جي پرسان مخدوم بلال جو مدرسو ٻـ هو. هن ئي عرصي ۾ دريا خان ۽ مخدوم بلال جون ملاقاتون ٿيون، جن ۾ پاڻ سنڌ جي مستقبل بابت ويچار ڪندا رهندا هئا.

ڄام فيروز جي پڄاڻي:

سنڌ جي درٻار کان درياخان جي ڌار ٿيڻ جي خبر، جهنگ جي باه وانگر هڪدم هر طرف پکڙجي وئي. هاڻي ٺٽي جي شهرين تي سمن ۽ خاصخيلي قبيلي جي ماڻهن جا ظلم اڃا ٻـ وڌي ويا. بادشاه فيروز هر وقت محلات ۾ رهي بيڪار زندگي پيو گذاريندو هو. کيس ان جي پرواه نـ هئي تـ ملڪ ڪيئن پيو هلي. ان صورتحال ۾ سنڌ جي ڪمزوري ظاهر ٿي رهي هئي. سمن ڄامن جي سلطنت جا بنياد ٻـ ڌڄڻ شروع ٿي ويا. ان پس منظر ۾ ٺٽي جي انقلابي ماڻهن، خط لکي ڄام صلاح الدين کي خبروار ڪيو. کيس صلاح ڏنائون تـ بنا دير پاڻ اچي ٺٽي تي قبضو ڪري. ڄام اهي خط سلطان مظفر گجراتيءَ کي ڏيکاريا ۽ فوجي مدد جي درخواست ڪئي. ان طرح گجرات جو لشڪر ولي صلاح الدين اچي ٺٽي کان نڪتو. هي خبر فيروز کي پئي، سو هڪدم شهر ڇڏي ڀڄي ويو. ڄام صلاح الدين بنا ڪنهن لڙائي جهڳڙي جي، سمن جو بادشاه بنجي ويو. فيروز ان ڪري خوار خراب ٿي بادشاهي وڃائي ويٺو هو، جو دريا خان جهڙا داناءَ ۽ دلير حڪومت کان الڳ ٿلڳ ٿي ويا هئا.

هاڻي فيروز پنهنجيون غلطيون محسوس ڪيون. کيس خاطري ٿي تـ ايئن دريا خان جي نـ هجڻ جي ڪري ٿيو آهي. اهي ڳالهيون

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

ڳڻي پنهنجي ماءُ مديني کي ساڻ ڪري، فيروز ڳاها طرف روانو ٿي ويو. مديني ۽ فيروز اڳيان حق ۽ واسطا وجهي دريا خان کي ميڙائڻ جي ڪوشش ڪئي. ڪيس جام ننڍي مرحوم جي ناليءَ ۾ محسوس ڪرائڻ جا جتن ڪيائون. آخرڪار دريا خان سڀ ويچار ڪرڻ ڪانپوءِ فيروز سان ساٿ ڏيڻ جو فيصلو ڪيو. پاڻ پنهنجي اتر وارن علائقن بکر ۽ سيوهڻ مان لشڪر گڏ ڪري ٺٽي طرف روانو ٿي ويو.

دريا خان جنگ جي ميدان ۾:

جام صلاح الدين صرف اٺ مهينا (مارچ کان آڪٽوبر ١٥١٢ع)سنڌ جو بادشاهه رهيو هو. ان وچ ۾ جام فيروز ۽ دريا خان جو ناه ٿي ويو. آخر ڪار درياخان وڏو لشڪر وٺي صلاح الدين سان جنگ جي تياري ڪئي. لڙاين ۽ حيلن حرفتن سان نيٺ صلاح الدين کي بادشاهيءَ تان بيدخل ڪيو ويو. ان سڄي حرفت ۽ ويڙهه ۾ دريا خان وڏو ڪردار ادا ڪيو. ان جو تفصيل هن ريت آهي.

چون ٿا تہ رڻمل سوڍي جي پڙڪائڻ تي، جام صلاح الدين گجرات ملڪ کان سنڌ طرف پيش قدمي ڪئي هئي. ان وقت هت سنڌ ۾ بہ جام صلاح الدين جا ڪيئي طرفدار موجود هئا. اهي سڀ ماڻهو اچي سندس لشڪر ۾ داخل ٿيا. ان ريت صلاح الدين هڪ وڏو لشڪر ساڻ ڪري اچي ٺٽي تي ڪڙڪيو. جام فيروز جو وقت جو بادشاهه هو سو پاڻ ۾، مقابلي جي همٿ نہ ڏسي ٺٽي مان نڪري ڀڄي ويو. ان طرح جام صلاح الدين تخت ڏٺي تي ويهي رهيو. جام فيروز هيڙي ۾ چڙهي روانو ٿي ويو ۽ آخر وڃي دريا خان وٽ پهتو. نيٺ دريا خان ساڻس گڏجي پيو ۽ ان طرف جا ماڻهو گڏ ڪري ٺٽي ڏي وڌيو. هي خبر ٻڌڻ شرط رڻمل سوڍو ۽ حاجي وزير

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

ڪثير فوج ولي، ڄام صلاح الدين جي پاران نڪري پيا. حاجي وزير سپاهه ساڻ ڪري ڳاها طرف وڃڻ لاءِ سن جي شهر وٽ اچي پهتو. تنهن مهل درياءَ جو اپرندو ڪنارو ڏيئي، فيروز ۽ دريا خان لٽي طرف وڃي رهيا هئا. هاڻي وزير بہ درياءُ پار ڪري هنن جي پٺيان لڳو. جڏهن ڄام فيروز ڪيبرن جي ڳوٺ پهتو، تہ اتي جا سڀ وڏيرا اچي سندس سلاميءَ تي حاضر ٿيا.

هتان ٿيندا ڄام فيروز ۽ دريا خان فتح باغ پهتا ۽ اتان درياءَ ٽپي عالي پوٽن جي ڳوٺ ۾ اچي لشڪر کي ويڙهہ لاءِ تيار ڪيائون. ان وقت ريڻ واهہ جي ڪناري تي حاجي وزير بہ اچي منزل ڪئي. هڪ ڏينهن جاسوس اچي دريا خان کي خبر ڏني تہ هڪڙو ماڻهو منڪي تي ترندو ٿو وڃي. شايد حاجي وزير جو ماڻهو آهي ۽ لٽي طرف ڪا خبر ڪنيو پيو وڃي. دريا خان جي حڪم موجب ڪجهہ ماڻهو ويا ۽ ان کي پڪڙي وٺي آيا. دريا خان نهايت مهناج ۽ محبت سان ان ماڻهوءَ کان سندس پار پتا پڇيا. وڏيڪ چيائينس تہ اسان کي افسوس آهي جو، اصل ۾ اوهين ڄام فيروز جا ماڻهو آهيو ۽ هاڻي توهين پنهنجي بادشاهہ کان ڦري ويا آهيو. بادشاهہ جو پشت بہ پشت اوهان جو حاڪم رهندو اچي ۽ اوهان جي ڏاڏن ۽ پڙڏاڏن کي بہ سڃاڻي ٿو. اوهين وڃي اهڙي ماڻهوءَ سان گڏيا آهيو، جو ڌاري ولايت کان آيل آهي. ان بعد جڏهن سندس دل تان ڊپ لهي ويو، تڏهن ڪيس ڄام فيروز وٽ وٺي آيو. سندس ساراهہ ڪندي ڄام کي چيائين تہ: هي فلاڻو پٽ فلاڻي جو آهي. سندس وڏن هميشہ اوهان جي دربار ۾ خدمتون بجا آنديون آهن.

مطلب تہ اهو ماڻهو جو ذات جو مهاڻو هو، سچ پچ تہ حاجي وزير جو خط کنيو لٽي ٿي ويو، تنهن پنهنجي وارن ۾ لڪايل پرزو ڪڍي ڪٽي دريا خان کي ڏنو. ان خط ۾ حاجي وزير لکيو هو تہ:

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

اوهان کي (صلاح الدين) معلوم هجي تہ، هاٿي دريا خان ۽ فيروز مون کي وجھ ۾ آهن ۽ وچ تي صرف سنڌوندي آهي. آءٌ جي ندي اڪري مٿن حملو ڪريان، تڏهن بہ کين ختم ڪري سگهان ٿو، پر جي کين قيد ڪرڻ تي اچان تہ ايئن بہ ڪري سگهان ٿو ۽ اوهان جي خدمت ۾ پهچائي سگهان ٿو. هاٿي جيئن حڪم هجي تيئن ڪيو وڃي.

دريا خان اهو خط ڦاڙي پنهنجي طرفان خط لکي، حاجي وزير جي نالي ۾ صلاح الدين کي موڪلي ڏنو. ان ۾ لکيل هو تہ: دريا خان وڏو لشڪر وٺي جام فيروز سميت هت پهتو آهي. ان سان مقابلي ڪرڻ جي مون ۾ همت ڪانهي. موزون رٿ هي آهي تہ هن خط ڏسڻ شرط، اوهين بنا ڪنهن سستي ۽ دير جي هڪدم ٺٽي مان نڪري وڃو.

هي خط پهچڻ شرط جام صلاح الدين شهر مان نڪتو هليو ويو. ظاهر اهو ڪيائين تہ پير پٺي جي زيارت لاءِ وڃان ٿو، پر حقيقت ۾ تہ پاڻ سڌو گجرات هليو ويو. دريا خان کي جاسوسن هن سڄي ماجرا کان واقف ڪيو. ان تي هن رات جو ئي پنهنجا ماڻهو، حاجي وزير جي ڪيمپ ۾ موڪلي ڏنا. انهن وڃي حاجيءَ جي ماڻهن کي شرمايو تہ، اوهان جي ابن ڏاڏن جو بادشاهہ جام فيروز هت ويٺو آهي. جام صلاح الدين وڃي گجرات ڪان نڪتو. توهين اچا بہ حاجي وزير ۽ رمل سوڍي جي هٿن ۾ پيا ڪيڏو. سپاهين کي هن ڳالھ جي پڪ ٿي تہ واقعي صلاح الدين گجرات هليو ويو آهي، سو بنا دير جي وفاداري تبديل ڪري اچي فيروز وٽ پهتا. جام فيروز ٺٽي پهچي اچي تخت نشين ٿيو. جام صلاح الدين کي بہ اصل حقيقت معلوم ٿي تہ، ڏاڍو ڏک ٿيس پر هاٿي ڇا ٿي ڪري سگهيو! ڪن ڪتابن ۾ ايئن بہ لکيل آهي تہ حاجي وزير ۽ دريا خان ۾ جنگ ٿي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

هئي. هن لڙائيءَ ۾ دريا خان هارايو هو پر پوءِ خط واري حرفت سان ناڪاميءَ کي فتح ۾ تبديل ڪيو هئائين.

دربار ۾ واپسي:

ڄام فيروز کي ساڻ ڪري عيد جي ڏينهن پهرين شوال ۹۱۸ ھ (۱۲ آڪٽوبر ۱۵۱۲ع) تي، دريا خان فاتحانہ انداز ۾ ٺٽي ۾ داخل ٿيو. دريا خان جي صلاحن ۽ مشورن سان هڪ شاندار محفل مچائي وئي. هاڻي ڄام فيروز لهي لڪي سنڌ جو بادشاه بڻجي ويٺو. دريا خان کي پڻ سندس سيني اڳين عهدن تي مقرر ڪيو ويو. ليڪن هن ڀيري بہ درٻارين ۽ بادشاه جي عزيزن دريا خان سان دشمني جاري رکي. ان طرح مختلف طريقن سان سندس خلاف سازشون سٽجڻ لڳيون. سيني مخالفن جي خواهش هئي تہ اهڙي داناءَ ۽ دلير وطن دوست انسان جون پاڙون ڪوٽي ڪڍجن. نيٺ دريا خان سان دشمني تيز ٿي وئي ۽ فيروز بہ انهن حرڪتن ۾ شامل ٿيندو ويو. ڪانئس اها ڳالهہ وسري وئي هئي تہ، اڃا ڪالهہ دريا خان ڪيس وري بادشاه بنائڻ ۾ مکيہ ڪردار ادا ڪيو هو.

هاڻي تہ بدبخت فيروز جي ذهن تي هر وقت دريا خان ڇانيل رهندو هو. سندس مرضي اچي اها بيٺي تہ ڪيئن بہ ڪري دريا خان مان پلئہ آجا ڪجن. انڪري ڏينهون ڏينهن هن سنڌي سورهيہ خلاف سرگرميون وڌائي ڇڏيائين. فيروز هن ڀيري قنڌاري ٽولن، جي دولت شاهي ۽ نورگاهي مغلن جي نسبت سان مشهور هئا، کي پاڻ وٽ ملازمت ۾ رکيو. انهن ۾ اهڙو ماڻهو بہ شامل هو، جو ڏاڍيو جاسوس هو. سندس نالو ڪيبڪ ارغون هو. اصل ۾ اهي سڀ ماڻهو جاسوسيءَ جي خيال کان، شاه بيگ ارغون طرفان سنڌ ڏي موڪليل هئا. فيروز انهن کي ٺٽي ۾ رهايو، جو پاڙو اڳتي هلي

soorihsindhiadab
www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

مغلواڙو سڏيو ويو. ڪيس پڪ هئي تہ اهي دريا خان جو ڪم پورو ڪندا. ان ريت پاڻ آزاد حاڪم بنجي ويهندو. فيروز جڏهن حد درجي تائين عياش بنجي، سلطنت جي معاملن کان غافل ٿي ويو، تہ مير قاسم ڪيڊڪ ارغون، شاهہ بيگ کي خط لکي سنڌ جي حالتن کان واقف ڪيو.

ان وقت قنڌار جي علائقي کي چؤطرف گهيرو ٿي رهيو هو. ان حالت ۾ شاهہ بيگ جي لاءِ اتي حڪومت ڪرڻ ڏاڍو ڏکيو ٿي پيو، انڪري هن هڪ نئين ملڪ جي ڳولا شروع ڪري ڇڏي هئي. ڪيس پڻ دريا خان سان شخصي دشمني هئي، ڇو تہ ڄام نندي جي زماني ۾ دريا خان، سبيءَ جي آس پاس سندس ڀاءُ ابوالمحمد مرزا کي هڪ جنگ ۾ قتل ڪيو هو. شاهہ بيگ ارغون جو سنڌ تي حملي جو ارادو هو. مگر اجا ڪيس پنهنجي جاسوس مير قاسم جي رپورٽ سان اتفاق نہ هو.

ان عرصي ۾ دريا خان جي حڪم عدولي جاري رهي. ڏارين جاسوسن توڙي سنڌي درٻارين پنهنجون سازشون ۽ حرڪتون اڃا بہ وڌائي ڇڏيون. سمن ۽ فيروز جي ڀين مٿن مائٽن ان ڪم لاءِ مدينہ ماڇاڻيءَ کي تيار ڪيو. مدينہ سنڌ جي حاڪم ڄام فيروز جي ماءُ هئي. ڪيس هر وقت چوندا هئا تہ ملڪ ۾ فيروز جو ڪو بہ حڪم نہ ٿو هلي. سڄو ملڪ هڪ غلام دريا خان جي اشارن تي نچي ٿو. هن کي ختم ڪرڻ لاءِ جيڪي بہ ڪوششون ڪيون ويون آهن، سي سڀ ناڪام ۽ بيڪار ثابت ٿيون آهن. هاڻي اها ڪوشش ڪجي تہ قنڌار مان مغلن کي گهرائجي، جي پاڻهي اچي ڪيس منهن ڏيندا. جيڪڏهن مغلن ملڪ موٽائي ڏنو تہ بہ واهہ، جي نہ تڏهن بہ دريا خان مان تہ پلئہ آجا ٿي پوندا. اهي جاهل ان ريت پنهنجي عاقبت کان بي خبر ٿي، اهڙين ڪِريل حرڪتن سان

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

ملڪ جي زوال جا سانباها ڪرڻ لڳا. نيٺ فيروز جي ماءُ مدينہ وچي قنڌار ڪان نڪتي، هن اتي پهچي شاهہ بيگ ارغون سان ملاقات ڪئي ۽ ڪيس هتان جي سيني معاملن جي ڄاڻ ڏني. نيٺ ڪيس ٺٽي تي حملي جي دعوت ڏئي پاڻ سان گڏ وٺي آئي.

دريا خان جي شهادت:

شاهہ بيگ ارغون سن ١٥٢٠ع جي آخر ۾ سنڌ تي حملو ڪيو. ابتدا ۾ سندس لشڪر باغبان (تعلقو سيوهڻ) جي پرڳڻي ۾ ڦرلٽ ڪئي. هنن باغبان مان هزارين اٺ ڦريا جي نارن ۾ وهندا هئا. ان ريت هن سرسبز ۽ آباد پرڳڻي کي برباد ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي وئي. ان ڪان علاوه ارغونن اتر ۽ وچ سنڌ جي ڪيئي وسندڙ علائقن ۽ شهرن ۾ ڦرلٽ ڪئي، جن ۾ چانڊڪا (ضلعو لاڙڪاڻو)۽ ڪوٽ ماڇي بہ اچي وڃن ٿا. شاهہ بيگ ارغون سيوهڻ ڪان لنگهيو تہ دريا خان جي پٽن ڪيس للڪاريو، پر پاڻ رستو تبديل ڪندي لڪي جبلن ڪان ٿيندو، اچي ٺٽي جي ڀر ۾ خان واهہ جي ڪناري تي لٿو. پاڻيءَ جي سهي سان ارغونن، رات خان واهہ تي رهڻ جو فيصلو ڪيو. صبح تائين ٿڪ ڀڃي تيار ٿي، شاهہ بيگ ڪمهلا نغارا وڄائيندو اڳتي وڌيو.

هي خبر ملڻ شرط دريا خان مکيہ مشيرن ۽ خود بادشاهہ ڄام فيروز سان صلاح مشورا ڪيا. فيروز کي چيائين تہ هيءَ مصيبت تو اسان تي نہ آندي آهي، پر پنهنجي پير تي پاڻ ڪهاڙو هنيو اٿئي. بهتر آهي تہ پاڻ سنڀال ۽ سڀ گڏجي انهيءَ آفت سان هلي منهن ڏيون تہ هي فتنو ٽري وڃي. ٻي صورت ۾ اڳتي هلي وري بہ توکي پشيمان ٿيڻو پوندو. ڄام فيروز هن معاملي تي ڪوبہ غور نہ ڪيو ۽ ٻي اونو تي پير پٺي جي درگاهہ طرف هليو ويو. ٺٽي جي شهرين بہ هن مسئلي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

تي گهڻو ويچار نہ ڪيو ۽ بيهي تماشو ڏسڻ لڳا. ارغونن ٢٢ ڊسمبر ١٥٢٠ع تي ساموئيءَ جي ميدان تي جنگ جو سامان ڪٺو ڪيو. هڪ طرف شاه بيگ جنگ جي اڳواڻي تي ڪئي تہ ٻئي طرف مخلص سورهين سان گڏ دريا خان ميدان جنگ تي موجود هو. ٻنهي طرفن کان بهادر ۽ سورهيہ جنگ ۾ ٽپي پيا. صبح کان شام تائين ارغون ۽ سنڌين ۾ چٽي جنگ ٿيندي رهي. تاريخ ۾ اچي ٿو تہ شام تائين لڙائي ٿيندي رهي، ۽ دريا خان وڏي ڪاميابيءَ سان وڙهندو رهيو. ارغون نہ تہ کيس شڪست ڏئي سگهيا، ۽ نہ وري ختم ڪري سگهيا هئا. آخرڪار دريا خان کي صلح جي بهاني سان جنگ بند ڪرڻ تي راضي ڪيو ويو. ان ريت ڪيس ڳالهين لاءِ گهرائي ارغونن هميشہ هميشہ لاءِ ختم ڪري ڇڏيو. دريا خان جي شهادت ٢٢ ڊسمبر ١٥٢٠ع تي شام جي وقت ٿي.

دريا خان جا پٽ بہ وطن دوست ۽ علم دوست ٿي گذريا آهن. سندس پٽ بهادر ۽ جري جوان هئا. سارنگ خان، محمود خان ۽ موتڻ خان، ٽلٽي، سيوهڻ ۽ باغبان ۾ شاه بيگ کي سامهون ٿيا. سنڌ جا هي سپوت مخدوم بلاول سان گڏ هئا. انهن سيني گڏجي ارغونن سان مقابلا ڪيا. آخر مخدوم صاحب کي ارغونن گهاڻي ۾ پيڙائي شهيد ڪيو. دريا خان جو چوٿون پٽ وڏو عالم هو. سندس نالو علاؤالدين هو. پاڻ هميشہ جام فيروز کي ويجهو رهندو هو. دريا خان جو پنجون پٽ احمد جي نالي سان ڏسجي ٿو. سورهيائي ۽ بهادريءَ سبب دريا خان جي گهڻي ساراه ڪئي وئي آهي. ذاتي زندگيءَ ۾ هو هڪ سخي انسان ٿي گذريو آهي. محتاجن ۽ مسڪينن جي پاڻ گهڻي سار لهندو هو. سندس در تان ڪوبہ سوالي خالي هٿين نہ موٽيو.

soomrosindhiadab

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

مزار ۽ مدفن گاه:

دريا خان سبيءَ ۾ منگولن سان معرڪا ڪري موٽي آيو. تڏهن مڪليءَ تي اچي پنهنجي مقبري جي چوديواري ٺهرايائين. هي اڏاوت مارچ ١٤٩٠ع (جمادي الاول ٨٩٥هه) ۾ ٺهي. مڪلي ٽڪر جي اترئين ڇيڙي تي ڄام نظام الدين جي مقبري جي اولهه ۾ چند وکن تي دريا خان جو مدفن گاه موجود آهي. سندس شهادت کان پوءِ ڪيس پنهنجي ٺهرايل مقام ۾ دفن ڪيو ويو. دريا خان جو ڪفن دفن سندس پٽ احمد جي هٿان ٿيو. احمد وڏي همٿ ۽ دلچسپي سان هن تاريخي مقام کي مڪمل ڪرايو. دريا خان جي مزار تي ڪتبا هٽي ان کي نروار ڪيو ويو. هن احاطي اندر ٻيون به ستاويه تربتون آهن، پر انهن تي ڪابه لکت موجود ڪانهي. احمد هي يادگار تعميرات ١٥٢١ع (٩٢٨هه) ۾ ٺهرائي راس ڪيا. دريا خان جي تربت تي سيرانديءَ کان هي اکر لکيل آهن.

يا الله

هٰذا مرقد المعطر

للخان الاعظم

شهيد مبارڪ خان

ابن سلطان نظام الدين

هن ڪتبي مان ظاهر ٿئي ٿو ته سندس مزار کي خوشبوءِ واري جاءِ سڏيو ويو آهي. بلاشبهه اها خوشبوءِ دريا خان جي رت جي آهي، جو هو سنڌ جي سرزمين تان گهوري سرهو ٿي ويو.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com
Scanned with CamScanner

سنڌ جا سپوت

١. شاهه عبداللطيف ڀٽائي
٢. سچل سرمست
٣. شاهه عنايت شهيد
۴. مرزا قليچ بيگ
۵. جنرل هوش محمد شيدي
٦. دولهه دريا خان
٧. مخدوم بلاول
٨. حيدر بخش جتوئي
٩. مولانا عبيدالله سنڌي
١٠. دين محمد وفائي
١١. علامه آءِ- آءِ- قاضي
١٢. قائد اعظم محمد علي جناح
١٣. علامه عمر بن محمد دائود پوٽو
١۴. پير حسام الدين شاهه راشدي
١۵. ذوالفقار علي ڀٽو

soorihsindhiadab

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

سنڌ سلامت

www.sindhsalamat.com

سنڌ سلامت جو مشن ۽ مقصد سنڌي ٻوليءَ جي ڊجيٽلائيزيشن ۽ پکيڙ کي وسيع ڪرڻ آهي ۽ پڻ دنيا سان گڏ سنڌس رفتار سان هلڻ جو سانباهو آهي، ڇو تہ تاريخ هميشہ انهن قومن جو احترام ڪيو آهي جن پنهنجي علمي سرمائي جي حفاظت ڪئي آهي. سنڌ سلامت پڻ پنهنجي ٻوليءَ جي بقاء خاطر سنڌي ٻوليءَ ۾ لکيل قيمتي ۽ ناياب ورثي کي ضايع ٿيڻ کان بچائڻ ۽ ان کي نہ رڳو محفوظ رکڻ پر پنهنجي اديبن، ليکڪن، محققن ۽ شاعرن جي علم، هنر ۽ تخليقن کي ڊيجيٽلائيز ڪندي دنيا جي ڪنڊ ڪڙڇ ۾ موجود سنڌين تائين مفت ۾ آسانيءَ سان پهچائڻ جو عزم ڪيو آهي.

اسان جي خواهش هئي تہ سنڌي مواد تي مشتمل هڪ اهڙو ڪتاب گهر قائم ڪجي جتي هر موضوع تي مشتمل ڪتاب موجود ملن. ڪتابن کي ڳولڻ ۽ ڊائونلوڊ ڪرڻ آسان هجي ۽ اينڊرائيڊ سميت آئي فون يا ونڊوز آپريٽنگ سسٽم سميت هر قسم جي ڊوائيس تي آسانيءَ سان آن لائين پڻ پڙهي سگهجي.

۽ اهو سڀ ”سنڌ سلامت ڪتاب گهر“ ذريعي ئي ممڪن ٿي سگهيو. اميد تہ سنڌ سلامت ڪتاب گهر ذريعي سموري دنيا ۾ موجود سنڌي نہ صرف ڀرپور لاڀ حاصل ڪندا پر سنڌ سلامت ڪتاب گهر کي وڌيڪ فائديمند بنائڻ لاءِ پنهنجو ڀرپور ساٿ نڀائيندا.

books.sindhsalamat.com

سنڌ سلامت ڪتاب گهر جي اينڊرائيڊ اپليڪيشن پلي اسٽور جي هن لنڪ تان ڊائونلوڊ ڪريو:

https://play.google.com/store/apps/details?id=com.sindhsalamat.book